

A LEGÚJABB AMERIKAI ÉPÍTÉSZET

Erich Mendelsohn, a fiatal berlini építész amerikai utazásának benyomásairól egy röviddel ezelőtt megjelent könyvében — „Amerika, das Bilderbeich eines Architektors“ — számolt be. E könyv kapcsán kívánunk szólni az amerikai építészettől újabb fejlődéséről.

I. A megdöbbenés.

Erich Mendelsohn könyve a legérdekesbkek közül való. Szinte sugározza azt a megdöbbenést, amely az európai embert elfogja, amikor Amerika kapujába, New-Yorkba érkezik, amikor olyan környezetbe kerül, amelynek arányait, méreteit és tömegeit nem képes felfogni, mert a maga megszokott léptékével napokig nem képes abba beleilleszkedni. Ezt a szennzációt talán senkinek sem sikerült még úgy érzékeltetni, mint Mendelsohnnak, aki fényképezőgéppel járta az a rengeteget, összeszedte könyvének 78 képét, impresszióit pedig rövid néhány szavas széljegyzetben foglalta össze. Stílusából felénk remeg az európai ember izgatottsága, szinte azt szeretnők mondani: fejbvertsége.

Amint megdöbbenve nézzük ezt a könyvet, amint olvassuk a rapszódikus néhány soros magyarázatokat, mintha a szerzővel együtt szenvednénk európai méretekhez szokott műveltségünkben. Amikor a könyvet először árlapozzuk, csak egy gondolatunk van: milyen rejtenezetes lehet itt élni! Nevezhető-e életnek az a hajsza, amelyet itt folytatnak az emberek? Hiszen az amerikai, miközben munkájával az életet a legfelfokozottabb mértékben akarja meghódítani, kriptákban él, sűrűlkékbe kerül, amelyekben nincs béke, amelyekben, úgy érezzük, meg nem mozdulhat, ahol nem látja az ég gyönyörű kéjét, ahol soha nem élvezheti a napsugarak ragyogó melegét. Míg egyfelől nagyon erősen akar élni, addig másfelől az anyag, a mértékelen terjedés, a tömegbeli túlzás ártkos börtönbe veti. Mit ér a gazdagságával, azzal a pompával, ami e házak csarnokaiban veszi őt körül, mit ér e népek anyagi hatalma, ha az az életét kriptává, börtönné teszi.

II. Anarchia.

Ez azonban csak az első benyomása e megdöbbenő könyv olvasóinak.

Ha újra elővesszük és árlapozzuk, akkor kezd a felfogásunk megváltozni. Más is

kezdünk látni és a legmeglepőbb, de elutasíthatatlan analógiákhoz jutunk el, alig is merjük kimondani vagy leírni: Velence!

Igen Velence, a bűvös álmok és szép mesék városa, de — az óceánjárók és expresszek, autóblikok és repülőgépek korszakába transzponálva. Mert Velence csodái — ha egyszer nagyon is őszinték tudunk lenni — csak néhány, jó néhány ponton csoportosulnak. Ellenben az utcák nagy tömegei, amelyeken a velencei élet lényege zajlik, például a Merceria, a San Moise ezek a sikátorok arányaikban ép oly szűkösek mint New-York, Detroit vagy Chicago cityjének utcái. Különbőség csak a léptékben van, az 500—700 évnnyi távolságban, amely idő alatt az emberi élet technikailag oly óriási haladást tett. És ezenkívül még valamiről nem szabad megfeledkezniük, hogy Velence, úgy ahogy ma előttünk áll, egy 500 éves fejlődés végtelen munkájának és szeretetének eredménye. Az amerikai városok mindössze néhány évtizedesek, a legregélyebbeknek multa 150 éves ... és mégis Mendelsohn képelnem egyszer megnyilatkozik a meseszerűség, a születő csoda. A chicagói Michigan Avenue a tengerszerű tó partján, már ma érezteti, hogy itt valami döbbenetesen szép van fejlődőben. A gazdagságnak, a határtalan hatálmoknak olyan csodája, amilyenek Velencét láthatják a XV. század északról jött barbárjai.

És így innen tekintve az amerikai városképet, annak kialakulása világtörténelmi szempontból, avagy művészettörténetiből tekintve, korunk egyik legérdekesebb megnyilvánulása. Az amerikai architektúra ma a fejlődés vonalának legmeredekebb részén van. Az építészeti fejlődés gyúpontjában áll itt minden építkezés. És itt valami egészen új születik. Egy nép nagy alkotó fiatalága áll előttünk, minden izgató érdekességével és kezdeti hibájával.

Megdöbbenve látjuk azt az anarchiát, amely tombol. Mindenki úgy épít, ahogy jól esik, ahogy a gazdasági szükségessé-

HOLAHID ÉS ROCHE: AZ AQUILA COURT
SZÁLLO UDVARA, OMAHA.

MUNGER: TOSCANIAI VILLA ARLINGTON
PLACEBAN.

H. WHITEHOUSE: OLASZOS VILLA OREGONBAN.

W. HUBBEL: VILLA MIAMI BEACHBEN (FLORIDA). „SPANISH PEASANT STYLE“

H. BROKMANN: ANGOLOS VILLA PORTLANDBAN.

gek azt előírják — tekintet nélkül a szomszédokra, mások érdekeire. Az összesség érdekel, mintha még legalább is ezen a téren ismeretlenek lennének. De még távolabb állanak ettől a fiatal néptől az esztétikai megfontolások. Ilyenek egyáltalán nincsenek, mit is jelenthetnének az egymással küzködő nézetek közepette. Legföljebb arra igyekeznek mindenki, hogy a maga épülete a környezetben a legszebb legyen. S e szempont hatása alatt az esztétikai verseny is születőben van. Persze legtöbbszörre naiv formában. Kinek a háza lesz magasabb, ki építhet díszesebb és nemesebb anyagokból.

Míndezek a jelenségek ismét kulturisztóriai analógiákat juttatnak eszünkbe. És azok megint olaszországiak — hiszen Itália az elmúlt évezredek kulturális fejlődésének legelsőbb tükré. Mikor Siena és Firenze, meg Bologna s a sor végén Milano, Pavia, ezek a tomboló életű városok versenyre keltek, hogy melyik építi a legnagyobb katedráliszt, ez hasonló verseny volt. (Velence büszke fölénnyel nézett mindnyájukra, ugyan ki vetekedhetett volna San Marco utólrétegetlen pompájával?) A verseny naivsága mosolyra kényszerít s ha valaki azt mondja, mit alkothat a mai Amerika, amit a S. Maria del Fiore mellé lehetne állítani, azt válaszoljuk: Amerika a kezdet kezdetén van és élesebb szem máris olyan jelenségeket állapíthat meg, amelyek biztatók és ígéretteljesek, de erre csak később térhetünk.

A nagy anarchiának lelki és társadalmi analógiái is kézenfekvők. Velence éppúgy a kereskedelmi hatalmának köszönhetette pompáját, mint az amerikai városkoloszosok (a középkor végén Velence Európa egyik legnagyobb lakosságú városa volt). De a többi olasz város életének karaktere, a gazdag és gazdagabb polgárok vetélkedése, nem egyszer véres harca, elvben nagyon is hasonlít az amerikai kapitalizmus belső villongásaihoz. De gondoljunk továbbá arra is, hogy a régi metszeteken mi dominálja az olasz városok képét: az őrtornyok kúrsa erdeje, amint azt Bolognában, de még inkább San Gimignano-ban még ma is láthatjuk. Viszont azok a nagyszabású harmonikus városképek, amelyek olyan híresek, csak a XVII. század késői kul-

túrájából fakadtak. És úgy hisszük, Amerika is el fog a nagyvonalú, harmonikusan csengő városképekhez érni.

III. A jövőnek távolból felcsengő zenéje.

A megdöbbenés dominálja Mendelsohn könyvét és ezért a könyv erősen egyoldalú. Az eljövendő alig is csendül fel a képeiben s ahol azt nem képes elkerülni, mint pl. a new-yorki Shelton-szállónál, ott a képei szintén csak a környezet groteszk voltát mutatják.

Pedig a Shelton-szálló architektúrája pompásan szemléltetheti azokat az új törekvéseket, amelyek az amerikai építészeket foglalkoztatják. A távoli, öreg Európa kíváncsi szemű építészé épp ezen az épületen érzi meg azt, hogy új építészeti stílus születésének lehet tanúja. A mi építészetiünk ma, vagy mondjuk 100 év előtt, lezáródott, elkészült. Hiába jöttek egyfelől új szerkezetek, másfelől új szükségletek, nem tudtuk azokat megformálni, minden maradt a régiiben. Legalább nagyobbára. Az új szerkezetekre — acél és vasbeton — reakasztottuk a régi formák köntösét. Néhányan néhányszor fantasztikus és keresett új formákat szórtak a szerkezetekre, amely formák éppoly megokolatlanok és összefüggéstelenek voltak, mint a történelmiek. Mi köze pl. a szecesszió avagy az úgynevezett expresszionizmus formanyelvének a vashoz és a vasbetonhoz?

A háborúig, avagy pontosabban 1916-ig, Amerika is ezen az úton haladt. Egyszerűen nagyon magas házakat építettek európai módra, feltornyosítva, halmozva az óceánontúli, a Földközi tenger mellékén fejlődött stílus elemeket. Lehetetlen utakra tértek néha, ilyen pl. a Woolworth-ház vörösrézről vert gólikája, antik templomokként kiképzett földszint s felette toronyalakú kaszárnya és így tovább. A telekkihasználás féltelensége folytán a helyzet New-Yorkban tarthatatlanná vált s ekkor 1916-ban megjelent a „Zoning Ordinance”, mely szerint a város legsűrűbben beépített részén az utca vonalában legföljebb az utca szélességének két és félszereséig emelkedhetnek. Afölött úgy szabad építkezni, hogy minden öt lábnyi magasságra egy lábnyit ugorjon vissza az épület falsíkjá az utca vonalától. Ez előírás eredményeképpen eleinte

óriási lépcsőkhöz hasonlóan épültek a házak. Más házaknál a felső határ fölött az épület középre hatalmas tornyot állítottak. Mindezen primitív megoldások után a Shelton-szálló építész, *L. Harmon* találta meg a helyesebb megoldást.

Európában az építész, a mi korlátozott magassági viszonyainknak megfelelőleg, az emelet magassággal mint magassági alapelemmel operál. Ezzel szemben az amerikaiak már néhány éve néhány összefogott emeletsort fognak fel alapelem gyanánt. Európában az építész-relatív szabadon terjeszkedik a vízszintesben, az épület tömegbeli életét kisebb nagyobb beugrásokkal alakítja. A Manhattan szűk területének óriási telekáróinál lehetetlen az olyan eset, mint New-York új városháza, ahol valószínűs cour d'honneur-t találunk, ami a legnagyobb ritkaságok közé tartozik s ezért ez az épület szinte európai koncepciójú. Az amerikai épület számára a tömegek játéktere a magasságbeli kiterjedésben marad. 1916-ig ezt a lehetőséget csak a legtrikább esetekben használták ki, mert nem volt reá semmi ok. Az alapterület korlátlan kihasználása a magasság irányában is, volt a legracionálisabb építőmódszer, jellegzetes példája ennek a híres „Vasoló” (Singer Building). Az új szabályzat megadta a lökést: beugrásokkal kell operálni s így kell kikalkulálni a telekre építhető legnagyobb tömegeket. Nagyon igaz van Cyrill Knightnek (a liverpooli Tow Planning Reviewben) mikor azt mondja: „A régi módszert, melynek értelmében a magasba nyúló felhőkarcolókat úgy alakították, mintha oszlopot faragnának, — amelynek alakzata, szára és fejezete van — újjal kellett helyettesíteni. Az épülettömegek visszatolása szükségessé tette, hogy az épületnek legalább a felső részét építészetileg alakítsák ki; a művész tehát kénytelen három dimenzióban gondolkodni, míg eddig csak egy homlokzatot épített”.

Ez alapelv szerint, hogy az emeletek sora egységet alkot, hatalmas tömbök, hasábok képződtek, egészen önálló épülettömegek kristályosodtak ki, amelyeket az építész egymásra rakott. A szerkezeti elemek korlátlan hordképessége ezt nem akadályozza, a tömegek egy művészi koncepció értelmében tornyosíthatók egymásra, mert

az alsó emeletnek acélvázba fogott vékony belső válaszfalai fölé tetszőleges magasságú és súlyú falak emelhetők. Kristályok halmazai képződnek, amelyekben az elemek egymáson áthatolni látszanak. A régimódi, falat falra állító építész, a megbortránkozás hangjaival fogadta ezt. Első pillanatra az újszerű szerkezetek titkaiba beavatott építészből is ez tört ki. Architektúra ez? — Térképezés — avagy inkább plasztika? — Ugyanazon jelenséggel állunk szemben mint 15 év előtt, amikor megjelentek a grációzus vasbetonhidak, amelyeknek karcsú szerkezetét félősnék tartottuk, mert könek néztük. Az új, kristályok plasztikájával bíró, amerikai építményeket szerkezeti humbagnak tartjuk, mert nem érezzük még művészi valóságukat. Moglehet, hogy sok amerikai ház az új stílusban kontárkodók műve. Az igazán jó architektúránál ilyenről nem lehet szó. Ott a művészi valóságot a tömegek összjátéka, egymásközött való arányossága teremti meg. A Shelton tömegeiben kimondott ritmusként élnek és liútnak. E hatalmas épületnek óriási szökőkúthoz hasonlatos égfelé tornyosodása, ritmikus valóság. Ezek organikus tömegek, amelyeknek összjátéka szinte zenéleg megkomponált élet. Minden jó architektúrát jellemez: az, hogy megjelenésében befejezettek, soha többé nem folytathatóknak érezzük — ahogy egy zenei melódia, egy zenei tétel sem folytatható, ha igazi zene. Például ki tudná elképzelni, hogy a Shelton-szálló háromszorosan tagolt függőlegességét még tovább lehet vezetni, hogy ezt az épületet emelet-sorok ráépítésével meg lehet nagyobbítani? A magassági arányok egymásra vonatkoztatottságukban ezt megengedhetlenné, művésziileg lehetetlenné teszik, egy és mindenkorra. Éppúgy, amint a nagy olasz palotákat nem lehet — legalább is én ésszel — felhőkarcolókká alakítani, úgy a Sheltonból csak kontár csinálhatja már „super-flyskipper”-t, az épület így, amint áll, kész egység, lezárt architektúra és pedig úgy hisszük, hogy szinte megközelíti azt a fokot, amelyről Paul Valéry azt mondja, hogy a jó épület: énekel.

Az új amerikai építészet leányegét tehát abban látjuk, hogy kristályszerű térömbökekkel komponál, tornyoszerű házakat, amelyek organikus egészek és az így megszabott

térbeli egységekbe illeszti bele az emeletek egész sorát.

Lehet, hogy lesznek, akik azt mondják, hogy ez az elv az építészet történetében nem új: Asszíría és Egyiptom hasonló elvekkel épített. Van igazság az ellenvetésben, de részben téves. Valamiről az összehasonlításban elfeledkezünk. Ezek a három-négyezer év előtti építőmesterek óriási tömör tömegeket raktak. A núlusi pirámisok, a templomok pilonjai, az asszír toronytemplomok belül tömörek, óriási kötömbök, falaiknak nincsen tételhatároló jelentősége. Legfőkébb, ha szűk folyosókat hagytak ki, amelyek szklába vésett tárnákhöz hasonlók. Az amerikai toronyházakban tágas terek vannak, kristályformájukat vékony, a magassághoz képest szinte csak hártvaszerű falak alkotják, belsejükben hatalmas csontváz áll, amelynél fogva stabilak.

Igaz van Hegemannak (Wasmuths Monatshefte für Baukunst 8. évf. 311. old.), mikor azt jósolja, hogy a jövőben nemcsak egyes festői tornyok fognak épülni, hanem toronyházak csoportjait fogják összefogni az építészek egységes festői tömegekbe s valósággá válnak Hugh Ferriss álomszerű rajzai New-York függőkerfjeiről.

Harmonnak, a Shelton-hotelben megpendített építészeti ideái életrevalóságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy nemcsak a new-yorki szabályrendelet hatáskörében találtak azok visszhangra. Amerikaszerre ez új elv alapján épülnek a felhőkarcolók, a legjobbak példák egyike, a philadelphiai Pen Athletic Club épülete Zanzinger építészti.

Közelfekvő az a kérdés, hogy minket európaiakat mennyiben érdekelhet mindez? Csak mint szemlélőket, akiknek alkalmuk van egy új építészeti stílus születését megfigyelni, avagy ezen túlmenőleg is? Kell-e az alkotó építésznek is foglalkozni e jelenségekkel, tekintvén, — hogy bár felhőkarcolókat elsősorban már nálunk is építenek, nevezetesen Németországban, — azonban mégsem valószínű, hogy mindez nagyobb jelentőségűvé váljék Európában?

A kérdés lényege máshol fekszik. Abban, hogy az építészet ez újabb formajelenségek olyan általános elvi természetűek, hogy nem vonatkoznak csupán csak felhőkarcolókra, hanem az építésre általában. A leg-

érdekesebb perspektívák nyílnak meg a tervezőépítés előtt, aki azok továbbfejlesztésére képes. Az építészti tömegképzés olyan újfára érhet el, amely konstruktív szempontból már nem kérdéses s amelynek gazdaságilag is igen nagyok az előnyei.

E felfogást mi sem igazolhatja jobban, mint az a tény, hogy ez az új építészti felfogás máris átért az óceánon. Csak egy-néhány épületre akarunk redumálni: a lépcsőzetes rendszer képviselői a lidoi Cura-sole-szálló, meg az új-tátrafüredi Szontagh-szsanatórium, amelynek északi homlokzata azonban sehogyan sem tartozik a délihez! A Shelton elvi alapjain álló épületek példája a bécsi Verkehrs-Gebäude a Naschmarkton is.

IV. Az amerikai építészet napfényes oldala.

Mendelsohn könyvét a megdöbbenésre hangolta. De az amerikai architektúrában más elemek is vannak. Mendelsohnnak kétféle oka lehetett. Vagy az, hogy a megdöbbenést akarta éreztetni — vagy pedig az, hogy nem jutott túl a Manhattan sziklahasadékszerű utcáin, a Michigan Avenue toronysorain, Detroit örülten építkező városrészein, de ez nem valószínű. A megdöbbenés uniszónója szinte művészileg izgathatta — s ez érzésének mesteri kifejezése ez a könyv. A dolog hátránya persze az, hogy a könyv egyoldalúvá lett, mert csak a felhőkarcolók világának van szentelve. Pedig aki azt hiszi, hogy ez Amerika — téved. Ott Amerika csak dolgozik, azokban a szállodákban csak lakik, ha átutazóban van. Életét másfelé ölti, családjával másfelé lakik. Egyrészt, mert a city-k nem alkalmasak lakásra, másrészt, mert ott lakni igen költséges dolog. Az amerikai közlekedési eszközök fejlettségénél fogva természetes az, hogy úgyszólván mindenki a külvárosokban és a kertvárosokban lakik. Majd nagyobb, festői épülettömbökben, appartement-hotel —, majd bájosnál bájosabb családi házakban. S ezek az amerikai építőművészet igen nagy fejlettségéről beszélnek. Sokatmondó tünet az, hogy e házak igen nagy része néhány kisszámú, de nagyon átlátszó típusnak változta. Hisz a szűkségletekben egy bizonyos standard alakult ki, mert az életviszonyok

bizonyos mértékig azonosak. Az építőművész dolga tehát, gazdaságilag lehetőleg jutányos, de tartós megoldásokat találni, művészeti szempontból pedig az a feladata, hogy lehetőleg vonzóvá, behízelgővé, kedvessé tegye azt az otthonot, ahová a munkában agyonhajsztolt tulajdonos pihenni és felüldülni megr. Meg kell állapítanunk, hogy a házak igen nagy része megjelenésben, alaprajzi megoldásban kitűnő. Egy művészettörténeti tapasztalatunk újabb igazolása ez. Virágzó művészeti korokban mindig visszatérő jelenség, hogy a művészek néhány centrális típus formálásán és csiszolásán fáradoznak. Emlékeztetünk a görög atlétaszobor-sorozatokra, az olasz Madonnákra, a sacra conversazione-kra s így tovább. Míg ma a művész az új és mindig újabb szenczió problémáknak keresésében őrlődik fel, addig a régiek a tökéletesedés útját járták. Valami hasonlót kell megállapítanunk az amerikai építőművészet terén s ezt az egészségs jelének tekintjük.

De nehogy valaki azt higgye, hogy ez az uniformizálódást jelenti. A tipikus alaprajz felépitésében százféle köntöst őli. Csak egy-néhányat akarunk megemlíteni: parányi bungalowok, „colonial home”-ok, oszlopos tornáccal és bejáróval, ezek mansardtetős változata: „dutch colonial”, angol favázas

házak, elegáns francia villák, mások olasz reminiscenciákkal és végül az újonnan feltárt napsütéses Floridában, a mexikói öböl pálmalombos partjain a „spanish design”. Mindezek a történelmi visszaemlékezések azonban csak mint valami halvány átom üdítik fel a szigorúan modernül elgondolt és megszerkesztett házakat. Mint ahogy az Amerikába kivándorolt európaiak harmad-, negyedézből már valami félreismerhetetlen amerikai jellegzetességgel bírnak, úgy ezek a házak is amerikaiak, európai elemek dacára is. Az amerikai népesedési politika híres olvasztótégelye itt is félreismerhetetlenül közrehat.

Az amerikai építészet ezt az oldalát messzemenően elősegíti az a politika, amely nemzeti feladattá tette, hogy minden amerikai polgár a maga házában lakjék. S csak természetes, hogy ezt a feladatot csak típusok megalkotásával és alkalmazásával lehet megoldani.

Igy látjuk, hogy Mendelsohn riportja kissé egyoldalú. Elhanyagolja. Elfedi előttünk az amerikai építőművészetnek mindazon vonásait, amelyekre az európai építésznek figyelniök kell. De elismerjük, hogy ez a könyv mint művészeti teljesítmény, igen sikerült és az új típusú illusztrált könyvnek újabb kitűnő példája.

DR. BIERBAUER VIRGIL.